

KNIVOVNY A DIGITÁLNÍ VĚK

Několik poznámek o vlivu Internetu na postavení knihovníků a knihoven

Daniela Tkačiková, Ústřední knihovna Vysoké školy báňské – Technické univerzity Ostrava

Změny v oblasti šíření informací vyplývající z rozvoje Internetu a moderních informačních a komunikačních technologií ovlivňují výrazně nejen vydavatelskou sféru a přístup koncových uživatelů k dokumentům, ale mění v mnoha směrech velmi výrazně i dosavadní postavení knihoven v oblasti šíření a uchovávání informací. Je však nezbytné položit si otázku, zda jsou si skutečné závažnosti těchto změn vědomi právě ti, jichž se nejvíce dotýkají – pracovníci knihoven.

Ze známých důvodů začaly české knihovny v převážné většině pracovat aktivně s výpočetní technikou až před několika lety. Proto se většina knihovníků ve své praxi setkává teprve s první fází jejího využívání v knihovnách – v oblasti automatizace tradičních knihovnických procesů. Jen velmi pomalu se využívání informačních technologií přesouvá směrem k možnostem, jaké představuje dodávání elektronických informací přímo do počítače na pracovním stole knihovníka nebo uživatele knihovny. I v tomto případě stále převažuje využívání sekundárních informací. Buď těch, jež jsou výsledkem zpracovatelských činností v knihovně (vlastní online katalog nebo katalogy jiných knihoven), nebo bází dat (na CD-ROM nebo dostupných online v databázových centrech nebo na serverech jejich producentů). Přitom využívání bází dat zůstává omezeno na poměrně úzkou skupinu knihovníků poskytujících rešeršní služby (nejspíše také v omezeném počtu knihoven).

Řada českých knihoven je ovšem již dnes připojena k síti Internet a jejich pracovníci tedy mají možnost využívat dostupné informační zdroje. Mají také možnost prezentovat své knihovny na Webu nebo jinak aktivně využívat moderních informačních a komunikačních technologií pro zajišťování nejrůznějších činností souvisejících s poskytováním knihovnicko-informačních služeb (akviziční činnost, meziknihovní výpůjční služby apod.).

I když Internet dávno není pro knihovníky velkou neznámou, přesto má jeho rozšíření a využívání na většinu pracovníků knihoven jen okrajový vliv. Řada z nich si neuvědomuje, že bez získání nových dovedností souvisejících s využíváním informačních technologií, zůstanou nepřipraveni na svoji novou roli. Je nezbytné zdůraznit, že změny v životě knihovníka nezůstanou

v dlouhodobé perspektivně omezeny jen na oblast knihovnicko-informačních služeb poskytovaných v akademické nebo odborné sféře, ale že se dotknou všech typů knihoven.

Těm, kdo se starají o provoz knihovnického software i technického vybavení (a jsou na tom lépe, než běžní knihovníci) chybí čas na osobní rozvoj v dalších oblastech týkajících se využívání informačních technologií. Ostatní pracovníci knihoven pak zpravidla vystačí se základními znalostmi práce s počítači, jež jim umožňují používat lokální knihovnický systém při zajišťování tradičních činností.

Není možné vyjmenovat všechno, co by měli znát knihovníci pracující v prostředí „elektronické knihovny“, ale jedno je jisté a dotýká se to všech pracovníků knihoven, že současné znalosti jsou naprosto nedostačující. Přitom je nezbytné, aby **každý knihovník** uměl tolik, aby se mohl adaptovat na elektronické prostředí. Pochopitelně část knihovníků by měla disponovat znalostmi na úrovni ještě vyšší. Je stále ještě nezbytné zbavit lidi určitých obav z informačních technologií a získat jejich důvěru pro práci s nimi. To vyžaduje základní porozumění problematice výpočetní techniky, odpovídající znalosti terminologické i pochopení toho, jakým způsobem funguje síťové informační prostředí. Není přitom nutné klást důraz na výuku práce s konkrétním programovým vybavením, nýbrž vytvořit předpoklady pro adaptaci na elektronické prostředí obecně. Bez těchto předpokladů bude vždy pro pracovníky knihoven představovat přechod na vyšší verzi software nebo jiné programové vybavení spíše „noční můru“ nežli samozřejmou součást jejich práce.

Každý vedoucí pracovník knihovny si musí být vědom potřebnosti důkladného a trvalého vzdělávání pracovníků v oblasti práce s informačními technologiemi. Je přitom nutné klást důraz na to, aby **skutečně každý pracovník knihovny** vykazoval nezbytné znalostmi související s využíváním technického a programového vybavení, jež je používáno v dané knihovně, případně v širším prostředí, jehož je knihovna součástí. To zahrnuje také ovládnání nezbytného programového vybavení pro práci se službami Internetu. Určité pracovní funkce v knihovně vyžadují vyšší úroveň znalostí a v řadě případů není možné se obejít bez kvalifikovaných specialistů z oblasti výpočetní techniky. Spolupráce s „počítačnými“ vyžaduje, aby knihovníci byli schopni s nimi komunikovat způsobem, který povede k optimálnímu využívání informačních technologií při řešení úkolů souvisejících s knihovnicko-informačními službami. Zatím se často ukazuje, že nedostatečné znalosti možnosti výpočetní techniky na straně knihovníků a neznalost problematiky knihovnických procesů ze strany počítačových specialistů vedou ke zbytečnému vynakládání finančních prostředků i lidských sil.

Technologické změny v knihovnách a možnosti, které přinesl Internet, nemění jen způsob, jakým knihovny poskytují své služby, ale ovlivňují i vnitřní

chod a režim práce knihoven. Je třeba rozlišovat mezi kvalifikací knihovníků. U řady rutinních činností není nezbytné, aby je vykonávali lidé, kteří jsou schopni samostatných odborných činností. Tito odborníci by se v knihovnách měli orientovat právě na nové možnosti v práci knihoven a činností, které se objevily spolu s elektronickým prostředím. Patří mezi ně příprava uživatelů pro práci s informacemi, využívání elektronických zdrojů v práci s uživateli i pro vlastní profesní rozvoj, budování a vývoj elektronických služeb v prostředí Internetu na skutečně profesionální úrovni, včetně možností které toto multimediální prostředí přináší i pro výuku uživatelů.

K tomu, aby byli knihovníci schopni plnit svoji roli informačních profesionálů pracujících v elektronickém prostředí, je nezbytná vyvážená kombinace znalostí a dovedností zahrnujících důkladné teoretické i praktické základy v oblasti organizace, vyhledávání i správy informací ve všech dostupných formátech a „digitální gramotnost“ umožňující využívat informace ze široké škály zdrojů dostupných v elektronickém síťovém prostředí. Tato digitální gramotnost spočívá ve schopnosti:

- porozumět prostředí Internetu a tomu, co jej odlišuje od jiných médií,
- účinně pracovat se všemi nejdůležitějšími typy vyhledávacích nástrojů,
- kriticky hodnotit zdroje dostupné na Internetu,
- identifikovat vhodné zdroje a systematicky přistupovat k různým typům služeb a informačních zdrojů v závislosti na konkrétních potřebách,
- vytvářet kvalitní informační služby v prostředí WWW, přičemž důležitou roli zde nehrají jen nezbytné „technické“ znalosti – vedle schopností umět rozlišit způsob prezentace dokumentu podle toho, jaký je jeho účel, jde především o zvládnutí techniky vytváření hypertextových dokumentů, znalost principů komunikace člověk-počítač, typografických zásad a určité základní znalosti práce s grafikou, nezanedbatelnou stránkou spojenou s publikováním je pak oblast autorských práv,
- plně využívat všech možností, které nabízí elektronická pošta, včetně využívání elektronických konferencí a diskusních skupin.

Velký význam nabývají v elektronickém prostředí také další obecné vlastnosti jako je např. schopnost komunikovat, umět předávat své znalosti a dovednosti jiným (kolegům knihovníkům i uživatelům knihoven), flexibilita, schopnost přizpůsobit se změnám, kritické myšlení, schopnost řešit problémy a porozumět dobře prostředí, ve kterém knihovna plní svoji funkci. Velmi důležité jsou i ty osobnostní vlastnosti, které umožňují bezkonfliktní komunikaci a dobré interpersonální vztahy, jejichž nedostatek je v elektronickém prostředí mnohem viditelnější (viz např. komunikace v elektronických konferencích a skupinách). Významná je také schopnost komunikovat a pracovat

v týmovém prostředí, neboť řada úkolů knihoven spojených s elektronickým prostředím vyžaduje spolupráci s odborníky z různých oborů.

Důležitá je rovněž znalost uživatelů knihovny a jejich potřeb a schopnost posoudit, co z těchto potřeb lze a jak uspokojit s využitím nového prostředí „virtuální elektronické knihovny“ a kdy jsou naopak vhodnější klasické zdroje. Při práci s Internetem přitom samozřejmě nejde jen o „technické znalosti“, ale mnohem důležitější jsou znalosti, které lze získat jen pravidelným využíváním jeho služeb, dnes – pokud jde o využívání informačních zdrojů, jež jsou na něm zpřístupňovány – především služby World Wide Web.

Jak jsou české knihovny na tyto změny připraveny? Odpověď není jednoduchá. Je zřejmé, že rozhodně nestačí jen to, že je knihovna vybavena několika počítači, připojena na Internet a má možnost poskytnout svým uživatelům přístup k němu ve studovně. Technologické změny – zatím patrně především v oblasti komunikace odborných informací – postupně zasáhnou nejen všechny činnosti knihoven, ale také všechny typy knihoven. Pracovníci knihoven by proto ve svém vlastním zájmu měli být na tyto změny připraveni a měli by v tomto procesu vystupovat aktivně. Je třeba vytvořit nezbytné předpoklady. Přejít k aktivnímu využívání možností, které přinesl Internet, je finančně náročný, nejen pokud jde o technologie, hardware, software, ale vyžaduje i kvalifikované pracovníky. Nezbytná je také podpora a zájem státu, umožňující řešení problémů spojených s přechodem knihoven na elektronické prostředí financováním kvalitních projektů. Stát by měl rovněž podporovat spolupráci knihoven a přípravu kvalifikovaných odborníků obdobným způsobem, jako je tomu ve vyspělých zemích.

V současném českém prostředí má jakákoliv centralizace negativní nádechy, přitom se lze inspirovat v zahraničí, kde je řada aktivit řízena centrálně. Třeba i pro vytvoření podmínek k tomu, aby se knihovny k Internetu nepřipojovaly chaoticky, jako je tomu dosud. Současná situace patrně vyhovuje poskytovatelům služeb Internetu, dále i firmám zabývajícím se prodejem technického a programového vybavení, případně dalších technických zařízení nezbytných pro provoz moderní knihovny. Obdobná situace je i v oblasti prezentací knihoven v prostředí WWW. Na přípravě prezentací se podílejí různé profesionální firmy specializované na vytváření webovských prezentací, ale výsledkem zpravidla není kvalitní elektronická služba, která by odpovídala vloženým finančním prostředkům.

Využívání elektronických informací předpokládá převzetí odpovědnosti za pravidelnou obnovu a údržbu technického i programového vybavení, včetně každodenní péče o tuto techniku (zvláště je-li k dispozici koncovým uživatelům). Nejde tedy jen o zabezpečení finančních prostředků na nákup technologií a zahájení provozu nějaké služby, nýbrž o trvalé náklady, jež lze stěží financovat z rozvojových projektů. Rutinní využívání elektronických zdrojů

a služeb vyžaduje nejen kvalifikované pracovníky, ale také skutečně kvalitní technické vybavení.

Knihovníci budou hrát významnou roli i v budoucí (digitální) informační společnosti. Je třeba přijmout fakt, že tato role se bude značně lišit od té, na kterou jsme dosud zvyklí. Budoucnost znamená především přechod k referenčním službám, k větší spolupráci s uživateli, k poskytování informací všech typů. Knihovník se stane prostředníkem, informačním specialistou, který přidává k těmto informacím určitou hodnotu – je průvodcem uživatelů ohromným množstvím informací dostupných v tištěné i elektronické podobě. S trochou nadsázky lze říct, že knihovník bude branou k budoucnosti i minulosti [1]. Je nejvyšší čas začít se na tuto roli připravovat.

Literatura:

1. ABBAS, June. The library profession and the Internet : implications and scenarios for change. Katharine Sharp Review [online] 1997, No. 5, Summer [cit. 1998-08-27]. Dostupný z: [URL: <http://edfu.lis.uiuc.edu/review/5/abbas.html>]. ISSN 1083-5261
2. ENSOR, Pat. The cybrarians manual. Chicago : American Library Association, 1997. vii, 446 s. ISBN 0-8389-0693-1.
3. GILSTER, Paul. Digital literacy. New York, Wiley, 1997. xii, 276 s. ISBN 0-471-16520-4
4. PORS, Niels Ole, SCHREIBER, Trine. Librarian training in information and communication technologies : a typology of needs and deliverables. December 1996 [cit. 1998-08-27]. Dostupný z: <<URL: <http://www2.echo.lu/libraries/en/libtrain.html>>>.
5. SLOAN, Bernie. Service perspectives for the digital library: remote reference services [online]. Urbana-Champaign : Graduate School of Library and Information Science University of Illinois at Urbana-Champaign, 1997 [cit. 1998-08-27]. Dostupný z: <<URL:<http://alexia.lis.uiuc.edu/~sloan/e-ref.html>>>.
6. TENNANT, Roy. The most important management decision : hiring staff for the new millennium. Library Journal Digital [online]. Feb 15, 1998 [cit. 1998-08-27]. Dostupný z: <<URL:[http://www.bookwire.com/ljdigital/diglibs.article\\$6126](http://www.bookwire.com/ljdigital/diglibs.article$6126)>>.
7. TKACÍKOVÁ, Daniela. WWW není jen HTML aneb Co by měl také umět autor domovských stránek. Ikaros [online]. 1997, roč. 1, č. 4 [cit. 1998-08-25]. Dostupný z: << URL:<http://ikaros.ff.cuni.cz/ikaros/1997/c04/tkacik.htm>.CP1250>>.
8. -. WWW není jen HTML aneb Co by měl také umět autor domovských stránek II. Ikaros [online]. 1998, roč. 2, č. 6 [cit. 1998-08-25]. Dostupný z: << URL:<http://ikaros.ff.cuni.cz/ikaros/1998/c06/www2.htm>.CP1250>>.